

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ НАПРЯМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Т.В. Опара

Сумський державний університет, м. Суми

У статті висвітлюються сучасні актуальні проблеми використання земельних ресурсів в Україні. Значна увага приділяється охороні й раціональному використанню ґрунтів. Окремо розглянуто шляхи оптимізації ефективного використання земельних ресурсів на прикладі Сумської області.

ВСТУП

Аграрний сектор займає провідне місце в економіці України. Від ефективності його функціонування залежать добробут народу, можливості експорту споживчих товарів, продовольча безпека держави. Одним із показників рівня життя людини є якість і повноцінність продуктів харчування та екологічна чистота навколишнього середовища. Сільськогосподарське виробництво в цілому і землеробство зокрема є однією з ресурсомістких та екологічно небезпечних галузей економіки. Вирощування сільськогосподарських культур із застосуванням традиційних технологій землеробства призводить до деградації ґрунту і виснаження ґрунтової родючості. Намагання компенсувати втрати поживних речовин шляхом хімізації супроводжуються забрудненням земель, водних джерел, повітря, виробленої продукції, що порушує стійкість і стабільність агроєкосистем та негативно впливає на здоров'я населення. Тому необхідні розроблення і широке впровадження високоефективних екологічно безпечних, ресурсо- та енергозощадливих ґрунтозахисних систем землеробства.

Еколого - економічні аспекти раціонального землекористування висвітлено, наприклад, у роботах А.С. Антонєць, О.Ф. Балацького, П.І. Коренюка, А.С. Лук'яненко, Л.Г. Мельника, Є.В. Мішеніна, О.В. Назаренка, В.В. Ситинського, А.Я. Сохнич, А.М. Третяка, М.К. Шикили та багатьох ін. Водночас деякі проблеми природокористування, зокрема ефективного землекористування, потребують більш детального дослідження. І тут необхідно зазначити, що пошуки оптимального поєднання використання і охорони земельних ресурсів – це суть ефективного землекористування [1].

Раціональне використання та охорона природних ресурсів - важлива природничо-наукова і соціально-економічна проблема, яка вимагає використання системного підходу. Відсутність системного аналізу наслідків запровадження нових технологій у сфері землекористування супроводжується виникненням нових еколого-економічних проблем. Стратегія оптимізації територіальної структури землекористування базується на [2]:

- врахуванні земельно-ресурсної бази, динаміки розселення, регіональних особливостей розвитку продуктивних сил;
- здійсненні заходів екологічного планування територій: консервації малопродуктивних та техногенно забруднених угідь;
- обмеженні відведення продуктивних угідь для не сільгоспцільей;
- застосування економічних важелів впливу на суб'єкти землекористування щодо забезпечення сталості оптимальної структури ландшафтів;
- запровадженні обмежень права власності та права користування землею, що обумовлені екологічними особливостями ландшафтів та специфікою землекористування.

Усі ці складові потребують проведення моніторингу земель, який дає можливість чітко визначити кількісні та якісні характеристики земельних ресурсів і, за необхідності, вжити своєчасних заходів, адекватних фоновому стану земель. Моніторинг земель відображає природоохоронний, ресурсозберігаючий та відтворювальний характер їх раціонального використання, передбачаючи збереження ґрунтів і обмеження негативного впливу на них [3].

Необхідно констатувати, що проблемні питання раціонального землекористування можуть бути успішно вирішені при дотримання системи еколого-економічних обмежень і рекомендацій, які повинні мати інституціональну основу [4].

ПРЕДМЕТ ТА ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Предметом статті є підвищення економічної ефективності землекористування шляхом масового впровадження у господарствах ґрунтозахисної біологічної технології, а головною метою – визначення принципів охорони земельних ресурсів, тобто планомірне забезпечення науково обґрунтованого їх використання та найбільш сприятливого функціонування як елемента ландшафту при стабільному підвищенні біологічної продуктивності території, збереженні в природі процесів самоочищення, саморегуляції. Відповідно до зазначеної мети розглянуто такі завдання:

- проаналізувати раціональне використання й охорону природних ресурсів;
- обґрунтувати заходи щодо підвищення родючості ґрунтів;
- розробити основні напрями з екологізації раціонального землекористування.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Україна – це регіон, де практично освоєний земельний фонд, родючі ґрунти, велике господарське навантаження на одиницю території і дуже низька екологічна ефективність використання землі [5].

Землеволодіння й землекористування в Україні є платними. Плата справляється у формі земельного податку чи орендної плати. Платність землекористування – це важливий чинник у раціональному використанні землі як уречевленого фактору виробництва, об'єкта суспільних відносин. Відносини власності на землю визначають характер володіння, розпорядження, користування землею [4, 6].

Але сучасний стан використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування. Земля – єдиний природний ресурс, використання якого не лімітується. Ігнорування раціонального природокористування та особливостей розвитку агропромислового сектора – одна з основних причин кризового стану земельного фонду України і його використання [7].

Усю інформацію про землю та організацію її раціонального використання, охорону та регулювання земельних відносин містить державний земельний кадастр, який ведеться за рахунок коштів державного й місцевих бюджетів.

Державний земельний кадастр України налічує 15,5 млн га особливо цінних продуктивних земель, з них чорноземи становлять 11,9 млн га (76,8%). Але незбалансоване внесення органічних добрив, перевантаженість посівів просапними культурами, низька питома частка багаторічних трав за високої розораності ґрунтів (до 80%), тривале екстенсивне використання чорноземів та інших земель зумовили прогресуючу деградацію ґрунтів [5].

Однією з основних ознак деградації земель в Україні є ерозія ґрунтів. На 30% території України активізувалися процеси карстоутворення, у т. ч.

на 27% проявився відкритий карст. Найбільш уражені цими процесами Волинська, Тернопільська, Миколаївська, Вінницька області та Автономна Республіка Крим [7].

Застосування мінеральних добрив з підвищенням норми внесення, особливо неочищених низької якості, використання отрутохімікатів широкої дії, значна частина яких повільно розкладається і має здатність до концентрації в живих організмах, зробили сільськогосподарське виробництво небезпечним для здоров'я людини [5].

Техногенний та антропогенний вплив на земельні угіддя в кожному регіоні України різний. Його обов'язково потрібно враховувати під час розроблення перспектив розвитку аграрного сектора економіки та стратегічного планування.

Наприклад, в Сумській області однією з нагальних проблем довкілля, що потребує швидкого вирішення, є забруднення земельних ресурсів. Антропогенний фактор завдає великої шкоди земельним ресурсам: оранка, промисловість, викиди з виробництва, невиважена інтенсифікація в сільському господарстві тощо. Процес самоочищення ґрунтів досить тривалий – від кількох днів до кількох років, а процес відновлення порушених земель - сотні років. Виходячи з цього, необхідно вжити заходів щодо охорони і раціонального використання ґрунтів [8].

Надмірна розораність території є одним із головних чинників, які дестабілізують екологічну ситуацію в області. Деградаційні процеси ґрунтового покриву проявляються в щорічному від'ємному балансі гумусу, зниженні вмісту поживних елементів, декальцинації ґрунтів і підвищенні їх кислотності, ущільнення, погіршення фізико-хімічних показників, водна ерозія. Площа еродованих земель становить 305,1 тис. га, в т.ч. 176,8 тис. га орних земель [1, 5].

З метою запобігання розвитку ерозійних процесів в області широко застосовується поверхневий плоскорізний обробіток ґрунту. Це дає змогу упередити змив ґрунтів, накопичити вологу та зберегти енергоресурси [8].

В області спостерігається негативна тенденція у сфері збереження родючості ґрунтів. У ході дослідження виявлено, що протягом останніх трьох років кількість щорічно внесених органічних добрив на 1 га становить 1,37 т, а для забезпечення балансу гумусу залежно від типу ґрунту необхідно вносити 9 - 12 т органічних добрив [5]. Одним із засобів підвищення родючості ґрунтів є заорювання соломи та поживних решток на землях сільськогосподарського призначення.

Також велику роль у забезпеченні родючості ґрунтів відіграє вапнування ґрунтів різного ступеня кислотності, а їх в області налічується близько 600 тис.га.

Наприклад, для вапнування кислих ґрунтів використовуються вапнякові матеріали Білорівницького родовища Житомирської області, запаси якого становлять 35-40 млн т [5]. Проведені агрохімічний і гранулометричний аналізи та польові дослідження вапнякових матеріалів показують доцільність використання місцевих вапняків для хімічної меліорації кислих ґрунтів зони Полісся. В ході досліджень виявлено, що відтворення родючості кислих ґрунтів і доведення ґрунтової кислотності до оптимального рівня рН підвищує продуктивність культур сівозміни на 4-6 ц/га зернових одиниць. Витрати на використання місцевих вапнякових добрив зменшуються в 2,5-3 рази порівняно із привізними роздольськими вапняками. Загальний економічний ефект від цього агрозаходу становитиме 5-8 тис.ц зернових одиниць продукції рослинництва для України взагалі.

Отже, можна виділити такі основні проблеми, характерні не тільки для Сумської області, але і для інших регіонів України:

- ерозія ґрунтів, унаслідок чого зменшується вміст гумусу;

- забруднення ґрунтів хімікатами, пестицидами, евтрофікація водойм;

- будівництво на родючих землях;

- відчуження сільгоспземель тощо.

Усі ці проблеми потребують для свого вирішення людського втручання: меліорація, скорочення повторності обробітку, раціональне використання ґрунтів, розширення площ природних кормових угідь, дотримання оптимального співвідношення між основними елементами живлення та збільшення внесення органічних добрив. Це поповнить ґрунтові запаси елементами живлення і гумусом, поліпшить структуру ґрунту, підвищить його родючість унаслідок зростання землевіддачі.

Проведений аналіз підходів щодо сталого землекористування дозволив виділити такі заходи з охорони та раціонального використання земельних ресурсів:

- організація території землекористування;

- збереження і підвищення родючості ґрунтів, поліпшення інших корисних властивостей землі;

- рекультивація порушених земель, заходи з підвищення їх родючості та поліпшення інших корисних властивостей землі;

- знімання, використання і зберігання родючого шару ґрунту під час виконання робіт, пов'язаних з порушенням земель;

- захист від заростання сільськогосподарських угідь чагарниками і дрібноліссям, упередження процесів погіршення культурно - технічного стану земель;

- захист земель від водної та вітрової ерозії, селів, підтоплення, заболочення, повторного засолення, висушування, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними й радіоактивними речовинами від інших процесів руйнування;

- тимчасова консервація деградованих сільськогосподарських угідь.

Сучасний ринково орієнтований економічний механізм природокористування повинен містити такі складові та підсистеми [4, 5]:

- формування системи екологічних обмежень за територіями і екосистемами;

- створення системи економічних важелів: плата за забруднення довкілля, за спеціальне використання природних ресурсів, витрати на підвищення їхньої якості, застосування економіко-правових санкцій;

- розвиток системи економічного стимулювання – пільгового оподаткування, кредитування, економічного страхування, надання природних ресурсів під заставу;

- створення системи фінансування природоохоронних заходів – за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, власних коштів підприємств та добровільних внесків,

- проведення екологічної експертизи ґрунтів [5].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналіз переваг та недоліків існуючих напрямів землекористування дозволив зробити висновок про необхідність впровадження системного підходу. Отже, підвищення ефективності систем землеробства необхідно розглядати в сукупності з природними факторами: земельно-ресурсної бази регіону, ландшафтних та кліматичних особливостей земельних ресурсів; а також економічними та ринковими факторами: уточнення існуючих систем економічних важелів, фінансування природоохоронних заходів, проведення екологічної експертизи ґрунтів та агроекологічного моніторингу. А масове впровадження у господарствах ґрунтозахисної біологічної технології забезпечить високу врожайність сільськогосподарських культур при низькій собівартості виробництва,

одержання екологічно чистої продукції при безперервному процесі природного відтворення родючості землі та покращання якості навколишнього природного середовища. З огляду на це перспективним напрямом подальших досліджень має стати економічний механізм екологізації землекористування.

SUMMARY

ECOLOGO-ECONOMICAL ORIENTS RATIONAL OF THE USE AND PROTECTION SOIL RESOURCES

T. V. Opara

Sumy State University

The current urgent of the use soil resources in Ukraine are reviewed in the article. Much attention is paid to the protection and rational use grounds. Separately consider ways optimum effective use soil resources for example the Sumy Region.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Еколого-економічна ефективність використання земельних ресурсів // П.І. Корелюк; Інститут аграрної економіки.- Економіка АПК.-1996.-№1.
2. Ситинський В.В., Сявавко М.С., Сохнич А.Я. Землекористування та екологія: системи підтримки прийняття рішень - Львів: НВФ "Українські технології". - 2002. - 530 с.
3. Положення про державну систему моніторингу довкілля: Постанова Кабінету Міністрів України //Земельні відносини в Україні: Законодавчі акти і нормативні документи. - К.: Урожай, 1999. - С. 562-570.
4. Сохнич А.Я. Проблеми використання і охорони земель в умовах ринкової економіки.- Львів: Українські технології, 2002. - 252 с.
5. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Сумській області за 2006 рік. - Суми, 2007. - 67 с.
6. Антонець А.С. Ґрунтозахисна система землеробства - основа сталого розвитку господарства // Матеріали Міжнар. наук. конф. "Власнісний статус і проблеми раціонального використання земель". - К.: РВПС України НАН України, 2000. - Ч. 2. - С. 85-88.
7. Земельний кодекс України: правова основа управління земельними ресурсами - Львів: НВФ "Українські технології", 2000 - 88 с.
8. Бондаренко М.П., Коритник В.М. Науково обґрунтована система ведення сільського господарства Сумської області — Суми: ВАТ "СОД", "Козацький вал", 2004. - 662 с.
9. Лук'яненко А.С. Ґрунтозахисна система землеробства як технологічна основа відродження економіки аграрного сектора регіону // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Регіональні проблеми розвитку агропромислового комплексу України; стан і перспективи вирішення". - К.: Знання. -2000.-С. 135-136.
10. Еколого-економічні засади аграрного землекористування / В.А. Борисова, СНАУ, Економіка АПК, 2001. - №7.
11. Економічний механізм екологізації землекористування / О.О. Пилипенко; Інститут аграрної економіки. - Економіка АПК, 2003. -№4.
12. Лук'яненко А.С. Економічна ефективність ґрунтозахисного біологічного землеробства // Ґрунтозахисна біологічна система землеробства в Україні / За ред. Ч.К. Шикולי. - К.: Оранта, 2000. - С. 303-310.
13. Лук'яненко А.С. Еколого-економічна ефективність ґрунтозахисної системи землеробства // Вісник аграрної науки. - 2000. - № 5. - С. 81-83.
14. Мельник Л.Г., Скоков С.О. Ресурсозбереження як напрям природокористування. - Суми: Вид-во СумДУ, 2001. - Вип. 1-2. - С. 70 - 73.
15. Методи оцінки екологічних втрат: Монографія / За ред. Л. Г. Мельника та О.І. Карінцевої. - Суми: ВТД "Університетська книга". - 2004. - 288 с.
16. Скоков С.А. Эколого-экономическое регулирование процессов ресурсосбережения. - Сумы: СумГУ, 2002. - 217 с.
17. Шикула М.К., Лук'яненко А.С. Мотивація до праці в ґрунтозахисному землеробстві // Відтворення родючості ґрунтів у ґрунтозахисному землеробстві / За ред. М.К. Шикולי. - К.: Оранта, 1998.

Опара Т.В., студентка

Надійшла до редакції 12 травня 2008 р.